

10 00 00 ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ
10 00 00 ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
10 00 00 PHILOLOGICAL SCIENCES

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 80/81
ББК 81.2-7

ВИЖАГИҲОИ ТАРҶУМАИ “ТАҲСИН АЛ-ҚАБИҲ ВА ТАҚБИҲ-УЛ-ҲАСАН”-И САОЛИБИИ НИШОПУРӢ *Ҳамробоев Насимҷон Абдуллоҷонович, н.и.филол., докторанти ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров Сатторов Абдували Ҳамидович, унвонҷӯи ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА КНИГИ “ОДОБРЕНИЕ ПОРИЦАЕМОГО И ПОРИЦАНИЕ ОДОБРЯЕМОГО” САОЛИБИ НИШОПУРИ *Ҳамробоев Насимдҷон Абдуллодҷонович, к.ф.н., докторант ХГУ им. акад. Б.Гафурова Сатторов Абдували Ҳамидович, соискатель ХГУ им. акад. Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд)*

PECULIARITIES OF THE TRANSLATION OF THE BOOK “APPROVAL OF THE CENSURED AND CENSURE OF THE APPROVED” BY SAOLIBI NISHOPURI *Hamroboev Nasimjon Abdullojonovich, candidate of philological sciences, Associate Professor, doctoral student of KhSU named after acad. B. Gafurov Sattorov Abduvali Hamidovich, claimant for candidate degree of the KhSU named after academician B. Gafurov (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: knasim@mail.ru њ*

Калидвожаҳо: таърихи тарҷума, “Таҳсин ва тақбеҳ”-и Саолибии Нишопурӣ, Абӯбақри Совӣ, тарҷума, тарҷумаи таҳлулафзӣ, тарҷумаи маъноӣ, Аҳмад Зағул

Мақола ба таҳқиқи паҳлӯҳои мухталифи қадимтарин тарҷумаи форсӣ-тоҷикии “ат-Таҳсин ва-т-тақбиҳ” Саолибии Нишопурӣ баҳишида шудааст, ки он бо номи «Таҳсин ва тақбеҳи Саолибӣ» шухрат дорад. Тарҷума ба қалами мутарҷими қарни XIII - Муҳаммад ибни Абӯбақр Алии Котиби Совӣ тааллуқ дошта, фарогири 80 мавзӯоти ахлоқӣ мебошад ва аз лиҳози шаклу мавзӯ ба осори дар қолаби «шоияст-нашоияст» таълифишудаи давраи Сосониён монандии зиёд дорад. Муаллифи мақола дар аввал, перомуни мавзӯоти муаллафоти Саолибӣ гузориши мухтасар дода, сипас ҳадафи мутарҷим, усулу равиши тарҷумаи асар, везагиҳои забонӣ, баррасии нусхаҳои боқимонда, сабку услуб ва унсурҳои фарқкунандаи тарҷума аз матни аслиро дар меҳвари мақола бо иловаи намунаҳо таҳлил ва баррасӣ кардааст. Таъкид мегардад, ки ҳадафи

мутарҷим, пеш аз ҳама, баҳрагирии форсизабонон аз ин ганҷинаи арзишманд буда, дар баробари ин яке аз навъҳои насри қуҳани форсӣ-тоҷикии тоисломӣ, яъне насри ахлоқии мадҳ ва мазаммати хислатҳоро эҳё намудааст.

Ключевые слова: история перевода, “Одобрение и порицание” Саолиби Нишопури, Абубакр Сови, перевод, дословный перевод, смысловой перевод, Ахмад Загул

Статья посвящена анализу различных аспектов древнего персидско-таджикского перевода книги “Одобрение и порицание” Саолиби Нишопури, принадлежащего перу переводчика XIII века Мухаммада ибн Абубакра Али Катиба Сови. Отмечается, что в произведении рассматриваются 80 нравственных тем и в тематическо-формальном аспекте оно имеет много общего с сасанидскими произведениями, написанными в форме «приличествует и не приличествует», то есть, что подобает делать и что заслуживает осуждения. Приводятся краткие сведения о сочинении Саолиби, затем излагаются цель и принципы перевода, отмечаются языковые и стилистические особенности и проблемы адекватности рассматриваемого произведения оригиналу. Подчеркивается, что переводчик ставил перед собой цель прежде всего сделать эту сокровищницу мысли доступной персоязычным народам. Отмечается заслуга Сови в возрождении одного из видов доисламской персидско-таджикской прозы: нравственной прозы восхваления и порицания.

Keywords: history of translation; “Approval of the Censured and Censure of the Approved” by Saolibi Nishopuri, Abubakr Sovi, translation, literal translation word-for-word, meaningful translation, Akhmad Zagul

The article dwells on the analysis of various aspects appertaining to the ancient Persian-Tajik translation of the book “Approval and Censure” by Saolibi Nishopuri implemented by Mukhammad ibn Abubakr Ali Kotib Sovi, a translator of the XIII-th century. It is underscored that 80 moral themes are canvassed in the work having much in common with Sasanid productions in thematic-formal aspect; the latter being written in the form of “Becoming and Unbecoming”, i.e., what responds to the rules of decency and what should be condemned going counter to them. The author of the article adduces the data about Saolibi’s composition, draws attention to stylistic and linguistic peculiarities and raises the problems of adequacy between original and translated variants. It is emphasized that the translator pursued an aim to make this treasury accessible for Persian-speaking peoples. Sovi’s merit concerning a revival of one of the types of pre-Islamic Persian-Tajik prose is marked; the main aspect of it being the moral nature of both praise and reprimand.

Мусаллам аст, ки адиб ва тазкиранигори номвари садаи XI Абӯмансури Саолиби Нишопурӣ дар қатори асарҳои арзишманди хеш, китобро дар мадҳу ситоиш ва мазаммату накӯҳиши амалҳо таълиф намудааст, ки то имрӯз бо номи “Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан” шухрат дорад.

Саолабӣ аз овони ҷавонӣ то пирӣ бо устодону донишмандони маъруфи давр, ба монанди Абӯбақри Хоразмию Абулфатҳи Бустӣ, Абӯнабри Миколиву Абулфазли Миколӣ, Абӯнабри Утбиву Абӯсаҳли Ҳамдунӣ, Абӯабдуллоҳи Ҳомидиву Бадеуззамони Ҳамадонӣ, Ибни Мушкону Мухаммад ибни Исои Карачӣ ва дигарон қаробат ва робитаи дӯстона дошта, бо ҳидояти онҳо ва бо шарофати донишу заковат ва

махорату завқи баландаш аз хидмат ва меҳрубониҳои шаҳриёрони адабпарвари замонаш, чун Абӯнасири Миколию Шамсулмаоли Қобус ибни Вушмгир ва Абулаббоси Хоразмшоҳу Маҳмуди Ғазнавӣ баҳраманд гардидааст (1,12). Ин буд, ки ӯ беҳтарин навиштаҳои дар замони ин шаҳриёрон таълиф карда, дар китобҳои аз онҳо ба некӣ ёдовар мешавад ва гоҳе китобҳои ба номи ин бузургон эҳдо кардааст. Аз ҷумла, Саолибӣ китоби "ал-Мубҳич", "ат-Тамсил ва-л-муҳозара"-ро ба Шамсулмаоли Қобус ибни Вушмгир, китоби "Аҷнос ат-танчис"-ро ба Наср ибни Носируддини Сабуктегин, китоби "Одоб ул-мулк", "аз-Зароиф ва-л-латоиф", "ал-Машрик" ва чанд асари дигарро ба Маъмун ибни Маъмуни Хоразмшоҳ, китоби "Аҳсан мо самиъту"-ро ба Муҳаммад ибни Ҳомид, "Симор-ул-қулуб" ва "Фикҳ-ул-луғат"-ро ба бародарон -Абулфазл ва Абӯнасири Миколи, "Сеҳр-ул-балоғат"-ро ба Абӯсаҳли Ҳамдунӣ, "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан" ва "Татиммаи Ятима"-ро ба номи Муҳаммад ибни Исои Карачӣ таълиф кардааст (2, с.16; 3,с. 27; 4,с. 5; 5, с.45; 6, с.22).

Маҳз китоби "Ятимат-уд-даҳр"-и Саолибӣ, ки дар миёни муаллафоти ӯ чун гавҳари қимат тачаллӣ мекунад, сабаби шуҳрати ҷаҳонӣ гардидани ном адиб ва аз ҷониби шаҳриёрон салотин бозхонду даъват шудани ӯ шудааст(8,12).

Муҳаққиқон тақия бар қавли соҳибони сарчашмаҳои таърихиву адабӣ ва китобҳои тарҷумаҳои, роҷеъ ба масири зиндагӣ ва корномаҳои адабии Саолибӣ маълумот дода, теъдоди навиштаҳои ӯро аз 80 то 125 адад зикр кардаанд (1, с. 23; 9, с. 12). Мутаассифона, имрӯз аксари китобҳои ин нависандаи бузург аз миён рафтааст, аммо он китобҳои, ки аз ӯ боқӣ мондаанд, моро аз тамоми рӯйдодҳои адабӣ, фикрӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии замони вай огоҳ месозанд.

Ӯ дар китобҳои худ, донишҳои зиёдеро дар навъҳои мухталифи улуми рӯзгори ҳеш, назари луғат, адабиёт, забон, нақди адабӣ, балоғат, таърих, ҷомеашиносӣ ва ғайра ҷамъ ва таълифу таҳрир кардааст. Махсусан дар ин миён, тазкираи ҷаҳорчилдаи ӯ "Ятимат-уд-даҳр" ва "Татимма"-и он ва дигар китобҳои адабии вай аз барҷастатарин асарҳои адабиёти Арабу Аҷам (8, с.23) ба шумор мераванд. Ҳарчанд аз ин ошиқи вафодори забони арабӣ бо забони форсӣ осоре боқӣ намондааст, аммо ба қавли мутарҷими китоби "Симор ул-қулуб" – Ризо Анзобинаҷод "Номи мард (Саолибӣ – Ҳамробоев Н.) аз Ховарон то Бохтарон дар нури дида. Ба душворӣ метавон китобхонаеро дарёфт намуд, ки аз саду чанд асари вай чанд китоби равшанибахш дар қафаси он набошад. Мард ҳама ҷо ҳаст, мард ҳамроҳ хоҳад монд, ҳамроҳ хоҳад зист" (5, с. 17).

Дар доираи таҳқиқоти адабиёти тоҷик низ чанд муҳаққиқоне роҷеъ ба ҳаёту фаъолият ва паҳлӯҳои мухталифи муаллафоти ин парҷамдори илму маърифат рисолаҳои илмӣ ва пажӯҳшномаҳои арзишмандро таҳия кардаанд (ниг.:1,5;9,56). Афзун бар ин, дар анбӯҳи сарчашмаҳо ва таҳқиқоте, ки оид ба корномаҳои илмӣ қарнҳои IX-XII тадвин шудаанд, наметавон асареро бидуни ишораи номи Саолибӣ ва китобҳои ӯ дарёфт намуд. Дар воқеъ, силоҳи ин абармард қалам буда, бо навиштаҳои худ забон ва адабиёти арабро то абад маҷуни ҳеш сохтааст. Аз ин лиҳоз, мо аз баррасии масъалаҳои фавқ худдорӣ намуда, дар бораи тарҷумаи ягонаи асаримиёнагии осори Саолибӣ изҳори назар менамоем.

Аз китобҳои ба забони форсӣ-тоҷикӣ тарҷумашудаи Саолибӣ китоби ахлоқии ӯ "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан" мебошад, ки дар қарни XIII ба забони форсӣ-тоҷикӣ тарҷума шуда, перомунӣ ситоиш ва нақҳиши амалҳо баҳс мекунад (ниг.:10,

ҷ.5, с. 122). Аз муқаддимаи китобҳои “аз-Зароиф ва-л-латоиф”, “Ҷавокит-ул-мавоқит” ва “Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан”-и Саолибӣ равшан мегардад, ки ӯ аз арзишу аҳамияти мавзӯи мадҳ ва замми амалҳо аз оғоз бохабар буда, қасд доштааст, то дар мавриди мусоид китоби тозаеро дар ин мавзӯ таълиф намояд (ниг.: 2, с.35). Бино бар қавли Н.Зоҳидов насри ахлоқии садаҳои VIII-IX, ки таҳти нуфузи осори паҳлавӣ ташаккул ёфтааст, дар адвори минбаъда низ идома дошта, жанри ахлоқии мадҳ ва мазаммати хислатҳо низ аз зумраи ин навъи насри ахлоқӣ махсуб меёфтааст (11, с. 328). Ховаршиноси маъруфи рус К.А.Иностранцев Умар ибни Фаррухонро аз нахустин нависандагоне донистааст, ки суннатҳои ин навъ осори паҳлавиро, бо таълифи «Китоб ул-маҳосин»-и (“Китоб дар бораи хислатҳо ва равишҳои нақӯ”) хеш ба насри арабизабон ворид кардааст. Зеро осори ҳамноми соири нависандагони садаҳои нахустини исломӣ, назари “Китоб ул-маҳосин”-и Умар ибни Фаррухон, бо мавзӯи сифатҳо ва хислатҳои писандидаи ахлоқӣ, ки дар адабиёти тоисломии эронӣ маъмул буд, иртиботи мустақим доранд. Илова бар ин, К.А.Иностранцев мӯътақид буд, ки таҳаввули минбаъдаи суннати нигориши китобҳо оид ба хислату хӯйҳои писандида пайдоиши навъи дигари китобхоро таҳти унвони «Китоб ул-маҳосин ва-л-аздод» ва «Китоб ул-маҳосин ва-л-масовӣ» ба бор овард. Дар ин қабил китобҳо хислату хӯй ва равишҳои писандида бо зухуроти акси онҳо ба доираи муқобала кашида мешуданд ва аз лиҳози шаклу мавзӯ бо осори паҳлавие, ки дар қолаби «шояст - нашоаст» эҷод шудаанд, қаробат доранд (12, с.98). Аз ин навъ китобҳо яке бо номи «ал-Маҳосин ва-л-аздод» ба қалами Ҷоҳиз ва дигаре таҳти «ал-Маҳосин ва-л-масовӣ» ба қалами Иброҳим ибни Муҳаммади Байҳақӣ тааллуқ дорад, ки дар онҳо матолибе, ки маъхазашон осори тоисломии эронӣ мебошанд, фаровон ба назар мерасанд ва ҳақиқати назари К.А.Иностранцевро таъйид мекунад (11, с.328). Китоби “Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан”-и Саолибӣ, ки он низ саршор аз ҳикмат мебошад, бо фарогирии ҳикоёт ва панду андарзи хусравони сосонӣ бо падидаҳои адабии қадимии форсӣ иртиботи мустақим доштани адабиёти ин давраро маълум менамояд. Қадимтарин тарҷумои китоби “Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан”-и ӯ аз ҷониби Муҳаммад ибни Абӯбакр ибни Алии Котиби Совӣ (6, с. 143) аз забони арабӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ, дар ҳудуди қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ барои вазири донишманд - Низомулмулки Тӯсӣ бо унвони “Таҳсин ва тақбиҳи Саолабӣ” тарҷума гардидааст. Мутарҷим, ҳадафи тарҷумои хешро, пеш аз ҳама, баҳрагирии форсизабонон аз ин ганҷинаи арзишманд дониста, кӯшидааст бо ироаи тарҷумаҳои дақиқ ва бо равиши тарҷумои таҳтуллафзӣ хонандаро аз матолиб ин асари муҳим ва арзишманд огоҳ созад.

Муҳаммад Совии Котиб дар муқаддимаи тарҷумои хеш таъкид мекунад, ки “Китоби “Таҳсин ва тақбех”-и Саолибиро аз арабӣ ба форсӣ баргардонида, то форсизабононе, ки аз забони арабӣ баҳра надоранд, аз он баҳраманд гарданд”(2, с. 8). Аз ин матлаб маълум мегардад, ки мутарҷим унвони матни аслиро “Таҳсин ва тақбех” баён доштааст, ки ин нукта то ҷое мавриди ихтилофи муҳаққиқон дар таъйини матни асли гаштааст. Зеро мусаллам аст, ки Саолибӣ бо унвони “Таҳсин ва тақбех” таълифот надорад, вале ду нусхаи мавҷудаи имрӯз, ки дар китобхонаҳои Файзуллоҳ ва китобхонаи Роғибшои Туркия ниғаҳдорӣ мешаванд, шояд бо саҳву саҳлангории носихон ва шояд нусхаи талхисӣ бошад, бо номҳои ғайр,

яъне ба чои "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан", дар нусхаи Файзуллоҳ "ат-Таҳсин ва-т-тақбиҳ" ва дар нусхаи Роғибпошо "ат-Таҳсин ва-т-тақбеҳ фӣ таҳсин уш-шайъ ва заммиҳӣ" (10,ч.5,65) номгузорӣ шудаанд. Дар ҳоле, ки матни аслии асар "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан" буда, аз ҷониби Саолибӣ дар муқаддимаи матни аслии чунин номгузорӣ шудани ин асар ҳар гуна шубҳаро аз байн мебарад.

Вале дар баробари ин, чун матни арабии бозмондаи "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан"-ро бо тарҷумаи Муҳаммад Совӣ муқоиса мекунем, маълум мегардад, ки ба қотеият наметавон тарҷумаи Муҳаммад Совиро тарҷумаи китоби "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан"-и то имрӯзрасида шуморид. Зеро яқум, шеваи таълифи ин ду асар бо ҳам фарқ доранд ва сониян дар тарҷумаи Муҳаммад Совӣ равиш ва усули баёни мадҳу замми амал яқоя баррасӣ гаштаанд, аммо дар матни арабии "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан" бошад, дар нимаи аввали китоб муаллиф ситоишу таҳсини амалхоро бо зикри "зикр ал-маҳосин"(3, с. 30-75) оғоз кардааст, ки дар асл мардум он амалхоро мазаммату накӯҳиш кардаанд ва дар бахши дуюми китоб ба мазаммату накӯҳиши амалҳо, бо зикри "зикр ал-мақобих"(3, с. 77-121) ибтидо кардааст, ки маъмулан он амалҳо хубу писандидаанд. Сеюм, дар матни арабӣ ва тарҷумаи форсӣ аз нигоҳи мӯҳтаво низ тафовути намоёне ба назар мерасад, ки тарҷумаи форсии асар бештар ба ду китоби дигари Саолибӣ, яъне ба рисолаҳои "аз-Зароиф ва-л-латоиф" ва "Йавокит-ул-мавоқит", аз нигоҳи банду баст, мӯҳтаво ва тартиби бобҳо бештар шабеҳ мебошад. Аммо китоби "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан" бо вучуди бо ду китоби дигари Саолибӣ ҳаммавзӯ будан, аз лиҳози миқдори бобҳо низ аз онҳо тафовут дорад, яъне китоби "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан" бо ҳабаҳ боби зиёдатӣ аз ду китоби дигар фарқ мекунад. Инчунин аксари бобҳои матни арабӣ, нисбат ба тарҷумаи Муҳаммад Совӣ, мухтасар буда, гоҳе дар доираи се-чор сатр баён гаштаанд, ки албатта ин вижагӣ, аз як ҷониб аз балоғати забони арабӣ ва аз ҷониби дигар аз равиши тарҷумаи интиҳобкардаи мутарҷим хабар медиҳад.

Дар маҷмӯъ, бо назардошти фарқҳои сохторию мавзӯӣ ва зимни таҳлили матолиб ва муқоисаи матнҳо метавон ба чунин натиҷаҳои таҳминӣ расид. Яқум, шояд мутарҷими асар - Муҳаммад Совӣ матни "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан"-ро асоси кори худ қарор надода, дар тарҷумаи хеш, яке аз ду китобҳои дигари Саолибиро ҳамчун матни аслии интиҳоб карда бошад. Дуюм, шояд мутарҷим тамоман аз китоби дигаре, ки ба ду китоби Саолибӣ, яъне "аз-Зароиф ва-л-латоиф" ва ё "Йавокит-ул-мавоқит фӣ мадҳи-ш-шайъ ва заммиҳӣ" шабоҳати зиёд дорад, истифода карда бошад. Сеюм, мутарҷим шояд нусхаҳои талхисии дигари китоби "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан"-ро мавриди қорбарии хеш қарор дода бошад, ки дар муқаддимаи асар унвони тарҷумаи "Таҳсин ва тақбиҳи Саолибӣ"-ро ҷой додааст. Ҳарчанд, мусахҳеҳи китоби "Таҳсин ва тақбеҳ"-и Саолибӣ, асоси тарҷумаи Муҳаммад Совиро китоби "Йавокит-ул-мавоқит фӣ мадҳи-ш-шайъ ва заммиҳӣ"-и Саолибӣ таҳмин кардааст, вале аз он ҷо, ки нусхаҳои матни арабии дар китобхонаҳои Файзуллоҳ ва Роғибпошои Туркия мавҷудбуда, бо унвони "ат-Таҳсин ва-т-тақбиҳ" ва "ат-Таҳсин ва-т-тақбеҳ фӣ таҳсин уш-шайъ ва заммиҳӣ" сабт гаштаанд, гумон меравад, ки мутарҷим шояд аз матолиби китоби "Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан" матни талхисии навро, бо тағйир додани сохтор ва банду бастии асар ва бо ҳифзи номи аслии китоб, тадвин карда бошад.

Дар ин замина, ховаршиноси номдори олмонӣ - Броккелман низ дар китоби “Таърихи адабиёт араб” перомуни тарҷума Муҳаммад Совӣ чунин менависад: «Аз асли арабии ин тарҷума, дар ҳоли ҳозир, ду нусха хаттӣ дар китобхонаҳои Туркия вучуд дорад. Яке дар китобхона Файзуллоҳ зери шумораи 2133 ва дигаре дар китобхона Роғибпошо зери шумораи 1473. Ва мутарчиме бо номи Муҳаммад Совӣ онро ба забон форсӣ баргардондааст ва нусхаи мунҳасир ба фарди ин тарҷума бо хатти худ мутарҷим дар китобхонаи Фотиҳи Туркия зери шумораи 3716 нигоҳдорӣ мешавад» (10,ч.5,197).

Матншиносони машҳури эронӣ Муҳаммадтақии Донишпажӯҳ ва Мучтабо Минавӣ низ зимни муаррифии нусхаҳои кӯҳани форсии дар китобхонаҳои хориҷ аз кишвар мавҷудбуда, доир ба нусхаҳои тарҷумаи “Таҳсин ва тақбеҳи Саолибӣ”-и Муҳаммади Совӣ андешаронӣ карда, сохтори китобро 81 боб ва 93 саҳифаи понздаҳсатра доништаанд (ниг.:2, с. 36). Афзун бар ин, Мучтабо Минавӣ нусхаи дар китобхонаи Техрон бударо, тахминан нусхаи хатти мутарҷим доништааст (2, ҳамон ҷо).

Китоби “Таҳсин ва тақбеҳи Саолибӣ”-ро муҳаққиқи шинохтаи Урдун дуктур Ориф Аҳмади Зағул тасхех намуда, дар Техрон дар интишороти Мероси мактуб, соли 1385 чоп кардааст (2). Дуктур Аҳмад Зағул ҳини таҳқиқоти хеш зиндагинома ва фаъолияти эҷодии Саолабиро мӯйшикофона пажӯҳиш намуда, перомуни китоби “Таҳсин ва тақбеҳ” ва нусхаҳои боқимондаи он ибрози назар намудааст. Арзиши кори мусаххех, ҳамчунин дар таҳияи феҳристҳои китоб ба мушоҳида мерасад, ки феҳристи китобҳо, ашхос, ҷуғрофӣ, оёғ, аҳодис, амсолу ҳикам, абёту мисраъҳо дақиқназарона таҳия гардида, муқаддимаи муфассал ва таълиқоту тавзеҳот бо диди фароҳи донишмандона нигошта шудаанд.

“Таҳсин ва тақбеҳ”-и Саолибӣ фарогири 80 мавзӯоти ахлоқӣ буда, моддаҳои дунё, рӯзгор, султон, вазорат, ақл, улум, хатту китобат, адаб, шеър, кутуб, тичорат, зиё, биноҳо, ҳаммом, мол, тавонгарӣ, дарвешӣ, қаноат, андакии мол, забон, хомӯшӣ, сабр, ҳилм, машварат кардан, танҳой, шучоат, саховат, бухл, кина, шарм, дӯстону бародарон, мазох, итоб, занон, фарзанд, духтар, ғулом, шароб, самоъ, зар, шатранҷ, гул, замистон, тобистон, борон, моҳ, мусофир, ғурбат, фироқ, гиристан, хоб дидан, ҳадия, вом, ҷавонӣ, пирӣ, ранҷурӣ, марг, сиёҳӣ, ғавғо, кӯрӣ, ҳабс, таълим, рақиб, савганд ва ғайра дар як замон ҳам мадҳ ва ҳам мазаммат шудаанд, фақат як моддаи охириин, яъне астар, танҳо мадҳ шуда, ҷанбаи мазаммати он баён нагаштааст ва ин фарқ сабаби ба матни асли матлаби илҳоқӣ шинохта шудани он гаштааст.

Мутарҷим дар таҳлили ҳар мавзӯё барои исботи андешаҳои хеш аз шохидҳои гуногун, назири матлабҳои насрӣ, назмӣ, ҳадис, оёғ ва суханони кӯтоҳи ҳикамии бузургони Арабу Аҷам истифода кардааст. Дар баробари он муаллиф баъди ситоиши он навъи амал, дубора бо овардани шавоҳиди назмиву насрӣ, оёту аҳодис ва амсолу ҳикам онро мазаммат намудааст. Аз ин хотир, муаллиф ин асарро “Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан”, яъне “ситудани чизҳои нописанд ва зишт шуморидани чизҳои некӯ” унвон гузоштааст.

Зоҳиран муаллиф, ҳар моддаро аз ду нигоҳи ё худ ду қутби ба ҳам муқобил, яъне ҳам аз нигоҳи некӣ ва ҳам бадӣ таҳлил мекунад. Чунончӣ ишора мекунад, ки “вакте дунёро мадҳ намудам, ба хотири он аст, ки дунё тичоратгоҳи авлиёи Худост, зеро онҳо суди онро дар охира ба даст меоранд ва агар мазаммат намудам, аз он хотир, ки фиребандаву бевафо будани дунё рост аст” (2,16).

Ё чои дигар дар мадҳ ва мазаммати қалам изҳор мекунад, ки қалам забони дуҷум аст ва сурати хат агарчи дар назар сиёҳ менамояд, аммо дар асл сафедиву нур аст. Афзун бар ин, "хат"-ро мавриди мазаммат қарор дода, тақя бар қавли халифагону бузургони илму адаб, назирӣ халифа Маъмуну ва Ибни Муизз, хатро танҳо санъати даст меҳисобад ва муртакиби санъат шудани халифагонро нодуруст мепиндорад (2, с. 38).

Перомуни равиши тарҷумаи асар ҳаминро метавон гуфт, ки Муҳаммад Совӣ матнро бо равиши таҳтуллафзӣ тарҷума кардааст ва ғолибан матлабҳои манзумро тариқи тарҷумаи калима ба калима тарҷума намуда, матолиби насриро тариқи омехта тарҷума кардааст. Вежагиҳои тарҷумаи таҳтуллафзиро метавон дар тарҷумаҳои калима ба калимаи манзуми матни тарҷума мушоҳида намуд. Масалан ду байти зеринро:

من التعظيم و احذره و راقب
و قرب البحر محذور العواقب

إذا أدناك سلطان فزره
فما السلطان إلا البحر عظما

Муҳаммад Совӣ чунин тарҷума кардааст: «Чун туро султоне ба худ наздик гардонд, чихати таъзим, ӯро зиёрат кун ва бар ҳазар мебош ва ризои ӯро нигоҳ медор, ки нест султон илло чун дарё аз азамат ва наздикӣ ба дарё бадокибат бошад» (2, с. 24).

Ё чои дигар дар тарҷумаи байти зерин:

بمستودعات فى بطون الأسود

فإنّ عليّات الأمور مشوية

меғӯяд: «зеро ки корҳои бузург, омехтааст ба заҳрҳои ниҳода дар дарунҳои морон» (2, с. 28).

Инчунин дар тарҷумаи байти зерин меғӯяд:

بناة المعالى كيف تبني المكارم

و لو لا خلال سنّها الشعر مادرى

«Агар на хислатҳои будӣ, ки шеър онро ниҳодааст, надонистандӣ биноқунандагони бузургиҳо чигуна макоримро бино қунанд» (2,48).

Аз намунаҳои овардашуда маълум мегардад, ки мутарҷим барои нигоҳ доштани амонати матн ва сохтори шеър, аз истифодаи ҳар гуна санъат ва ороиши бадеӣ худдорӣ намудааст, аз ин ҷо, таъсири шеваи нигориши матни арабӣ дар насри ин китоб бисёр ҳис мешавад, то ҳатто чунин вонамуд мешавад, ки гӯё сохтори ҷумлаҳои матни арабӣ, сармашқи услуби мутарҷим ё худ сохтори ҷумласозии ӯ шуда бошад.

Албатта, дар тарҷумаи манзумаҳо равиши тарҷумаи калима ба калимаро интихоб намудани мутарҷим, сабабҳои худро дошт. Зеро мусаллам аст, ки то қарни XV ҳоло назарияи тарҷума иҷозат намедод, ки шеърҳо тариқи тарҷумаи маъноӣ ё худ озод тарҷума шаванд. Осори манзум дар асоси ақидаҳои назарияпардозони асримиёнагӣ, назирӣ Қоҳизу Ибни Қутайба, дар қатори китобҳои муқаддаси осмонӣ, танҳо тариқи тарҷумаи ҳарф ба ҳарф, калима ба калима ё худ таҳтуллафзӣ метавонистанд тарҷума шаванд. Аз ин ҷо, тариқи тарҷумаи таҳтуллафзӣ тарҷума шудани ашъори арабии ин асар то ҷое сабаб гардидааст, ки меъёрҳо ва сохтори забони арабӣ ҷонишини мабони насри забони форсӣ гардад ва дар натиҷа ба зебоӣ ва расоии бархе аз аъзои матн ҳалал ворид шавад. Ба унвони намуна дар тарҷумаи байти зерин:

سى فلم أبتغى سواها أنيسا؟

ليس شيء أجلّ عنى من نف

Яъне "Нест чизе бузургтар наздики ман аз нафси ман, пас чаро ҷӯем ҷуз аз нафс ҳамнишине?" (2, с. 98). Тобеъ будани мутарҷим ё худ нигоҳдории сохтори дастурӣ ва

тартиби калимоти байт, ўро барои адои дурусти фикр нагузошта, барояш то андозае маҳдудият эҷод кардааст.

Албатта, дар бештари мавридҳо, махсусан дар тарҷумои матлабҳои насри, мутарҷим равиши тахтуллафзиро риоя накарда, ба худ ҳаққи тавзеҳу тафсир ё худ тасарруфро додааст, вале бо вучуди тағйиру иловаҳо ў аз мақсади асли, яъне нигоҳ доштани амонати матн пой берун наниҳодааст. Ба унвони мисол, дар замми гиристан, мутарҷим матлаби «خَلَقْنَا رَجَالًا لِلتَّجْلُدِ وَالْأَسَى» -ро чунин тарҷума мекунад: “Офаридаанд моро мардоне барои чалодат ва сабр, бар масоибу андух бурдан” (2, с. 214). Ҳарчанд мутарҷим бо иловаи ибораи “андух бурдан” ва тағйири тартиби баъзе калимаҳо матлабро маънан шарҳ додааст, вале вижагиҳои тарҷумои тахтуллафзӣ, яъне ҳатталимкон нигоҳ доштани сохтори грамматикӣ матни асли, тартиби калимаҳо ва ноҳамвор будани ҷумла, аз як тараф аз амонатдории мутарҷим хабар диҳад, аз тарафи дигар ба равиши тахтуллафзӣ пойбанди будани ўро нишон медиҳад.

Ноғуфта намонад, ки мутарҷим дар тарҷумои ағлаби манзумаҳо низ тавонистааст, ки сабки равону ҳамвор ва аз ҳар гуна ибҳому печидагӣ барканорро ҳифз намояд, то ҷое, ки хонанда эҳсос мекунад, ки ин насри равон тарҷумои абёт набуда, балки гуфтору навиштори як нависандаи тавоно аст. Масалан, дар тарҷумои абёти зерин ин тарзи баёнро метавон мушоҳида намуд:

لنن تنقلت من دار إلى دار
و صرت بعد ثواء رهن أسفار
فالحرّ حرّ عزيز النفس حيث ثوى
و الشمس في كلّ برج ذات أنوار (4, ҷ.1, с.11)

Мутарҷим мегӯяд: «Агар аз хонае ба хонае нақл кардам ва баъд аз муқимӣ гарави сафарҳо шудам, озодмард, азизнафс бошад ба ҳар ҷо, ки муқим шавад ва офтоб бар ҳар бурҷе, ки бошад худованди рӯшноӣҳо бошад» (2, с. 203).

Бо вучуди ин, ки мутарҷим аксари бобҳои матни аслиро тариқи равиши тахтуллафзӣ тарҷума кардааст, афзун бар ин тавонистааст, ки мафҳумҳои дақиқи матни арабиро дар бехтарин вачҳ аниқ гузориш намояд ва фасоҳату балоғати ибораҳои арабиро дар ибораҳои форсӣ ҳамчунон ниғаҳдорӣ намояд. Ин ҷо барои равшан шудани ин нукта, метавон чанд мисолҳоро ироа намуд. Масалан, дар боби мадҳи хомӯшӣ Саолибӣ мегӯяд:

«و كان يقال: الصمت ينفع الناس و الطير؛ لأنّ الطير إذا نطق صيد و حبس». و قال بعض: الندم على الصمت خير من الندم على القول. و يقال: إنّ أربع كلمات صدرت عن أربعة من الملوك كأنما رميت من قوس واحد. قال كسرى: لم أندم على ما لم أقل و قد ندمت مرارا على ما قلت. و قال قيصر: أنا على ردّ ما لم أقل أقدر منى على ردّ ما قلت. و قال ملك الصّين: إذا تكلمت بالكلمة ملكتنى و إذا لم أتكلّم بها ملكتها. و قال ملك الهند: عجبت لمن يتكلّم بالكلمة إن رفعت ضرّته و إن لم ترفع ما نفعته» (3, с. 56).

Мутарҷим, матлаби мазкурро бо баёни зебову ҳамвор чунин тарҷума мекунад: «Ва гуфтаанд: хомӯшӣ суд дорад одамиро ва мурғро, аз баҳри он ки, агар овоз кунад ўро бубинанд ва шикор кунанд ва маҳбус кунанд. Ва гуфтаанд, пушаймонӣ бар хомӯшӣ бехтар аст аз пушаймонӣ бар сухан. Ва чаҳор сухан аст, ки аз чаҳор подшоҳ содир шудааст, ки гӯё аз як камон андохтаанд. Кисро гуфт: Ҳаргиз пушаймон нашудам бар он чи нагуфтам ва борҳо пушаймон шудаам бар он чи гуфтам. Ва Қайсари Рум гуфт: Ман бар гуфтани он чи нагуфтаам тавонотарам аз бозгардонидани он чи гуфта бошам. Ва малики Чин гуфт: Чун сухане гуфтам, он сухан бар ман молик ва ҳоким шуд ва чун нагуфта бошам ман бар ў молик бошам. Ва малики

Ҳиндустон гуфт: Ачаб дорам аз он кас, ки сухане бигӯяд, ки агар аз ӯ бозгӯянд, ӯро зиён дорад ва агар аз ӯ бознагӯянд, ӯро суд надорад» (2, с. 214).

Аз тарҷумаи иқтибоси болоӣ маълум мегардад, ки мутарҷим матлаби дар қолаби балоғати арабӣ рехтаи Саолибиро бо тағйир додани тартиби калимаҳо ва ҳазфу иловаҳои чузъӣ ба настри равони форсӣ-тоҷикӣ табдил додааст.

Вижагиҳои забонии асар низ аз мавзӯоти ҷолиби тавачҷӯҳ аст, зеро мутарҷим баробари интиҳоби равиши тарҷумаи таҳтуллафзӣ бештар ба матн вафодор монда, гоҳе аз қолаби тарҷумаи таҳтуллафзӣ ва ё калима ба калима берун омада, ба тавзеҳ ва тафсири бархе вожаҳо ва кинояҳо низ пардохтааст, ки ин унсурҳо аз вазъи таҳаввулбӯии забони давр (13, с.126) дарак медиҳанд. Масалан, мутарҷим дар мадҳи ҷавонӣ мегӯяд: «Ба ҷавонон некӣ хоҳед, ки дилҳои эшон тунуктар аст, яъне дар он риккате ва раҳмате аст» (2, с. 223). Ин ҷо мутарҷим, вожаи «тунуктар»-ро берун аз матни арабӣ, ба маънои бо раҳму шафқат шарҳу тавзеҳ додааст.

Инчунин дар мазаммати илм аз байте танҳо як вожаи «صعو»-ро чунин шарҳ медиҳад, ки: «Саъва ва он мурғе аст, ки мечарад дар марғзорҳо ва ҳазордастонро аз баҳри он боздоштаанд, ки месарояд» (2, с. 38).

Ё ҷои дигар ин матлаби Саолибиро «... لا ضيعة على من له ضيعة» мутарҷим чунин тарҷума мекунад: «ҳеч зойеъ шудани мол нест касеро, ки ӯро зайъате бошад» (2,62). Сипас ба тавзеҳи маънӣ ва мафҳуми калима «зайъат» пардохта мегӯяд: «ва зайъат дар арабиёт замин ва дарахту сабзӣ бошад» (2, ҳамон ҷо).

Ин навъи мисолҳоро метавон дар тарҷума фаровон дарёфт намуд, ки ин амал аз як тараф танҳо дар қолаби тарҷумаи таҳтуллафзӣ маҳдуд нашудани мутарҷимро нишон диҳад, аз ҷониби дигар аз исботи назарияи тарҷумаро, ки матн танҳо дар як равиш наметавонад тарҷума шавад исбот мекунад.

Аз вижагиҳои дигари забонии ин асар дар он аст, ки мутарҷим баъзан барои кушодани мафҳуми мубҳам ва ҳалли мушкилот, гоҳе ба грамматикаи забони арабӣ рӯй оварда, онро тариқи равиши тарҷумаи маъноӣ тавзеҳ медиҳад ва айнан аломатҳои дастурии онро ишора мекунад. Масалан дар шарҳи байти зерин:

و من يغترب عن قومه لم يزل يرى مصارع مظلوم مجرأ ومسحبا

мегӯяд: «Ҳар кӣ дур шавад аз қавми хеш, ҳамеша худро дар ҷойи мазлумон бинад ва ӯро аз ғояти излол бар замин кашанд. Ва ат-такдиру фиҳи: йачурру чарран ва йасхибу сахбан, фаҳува насбун ала-л-масдар» (2, с.204). Албатта, мутарҷим дар идомаи матлаб бо абёти дигар маъноӣ калимаҳо ва мақсади хешро баён месозад, аммо хуб мебуд, мутарҷим мақсад аз сарфи калимаҳоро низ ба забони форсӣ дар ин ҷо баён мекард.

Илова бар ин, тарзи китобати нусхаҳо низ аз вежагӣ ва хусусиятҳои хоси забонӣ ва навиштории қарни муаллиф гувоҳӣ дода, ҳар се нусха аз рӯи усули нигориши кӯҳна таълиф шудаанд. Навишти ҳарфҳои «ч» ва «п» бо як нукта, («جندانک», «جندانک», «بذتر», «دادند», «نهاده»), бо равиши кӯҳна, яъне бо равиши қавоиди кӯҳна китобат ва истифода шудани вожаҳои зиёд, аз ҷумла: «فرشته ی - فرشته ای», «دانه ی - دانه ای», «ماه شب چهارده - ماه شب چهارده», «پس روی - پیروی», «هشده - هجده», «بیران - ویران», «بازو - بالو», «بازان - بان», «پول - پل», «مژه ها» назар мерасанд, ки истифода ва китобати ин вожаҳоро қариб дар ҳамаи осори асримиёнагӣ ин давр мушоҳида кардан мумкин аст.

Ногуфта намонад, ки Ибни Мукаффаъю Қохиз ва Байҳақиву Саолибӣ агар барои хифзи суннатҳои адабии тоисломии форсӣ химмат намуда, осори паҳлавии дар қолаби «шояст - нашояст» эҷодшударо тариқи тарҷума ба адабиёти давраи исломӣ интиқол дода бошанд, мутарҷими китоби Саолибӣ – Муҳаммад Совӣ бо тарҷумаи хеш дар эҳёи жанри қуҳани нависандагии форсии тоисломӣ дар адабиёти форсу тоҷик қадами тоза ниҳод, ки ин амр арзиши баланди адабии асарро бозгӯ мекунад.

Пайнавишт:

1. Амонов А. Саолибии Нишопурӣ ва мероси адабии ӯ. – Хуҷанд, 2011. - 96 с.
2. Таҳсин ва тақбеҳи Саолибӣ. Тарҷумаи Муҳаммад ибни Абубакр ибни Алии Совӣ. Тасҳеҳи Ориф Аҳмади Зағул. -Техрон: Мероси мактуб, соли 1385.-480 с.
3. Абдулмалик ибн Муҳаммад ибн Исмоил Абумансур ас-Саъолибӣ. Таҳсин ал-қабих ва тақбиҳ-ул-ҳасан. Набил Абдурраҳмон Ҳаййовӣ. – Бейрут/Лубнон: Дор ал-Арқам ибн Абиларқам. (б.т.) –68 с.
4. Абимансур Абдулмалик ибн Муҳаммад ибн Исмоил ас-Саъолибӣ. аз-Зароиф ва-л-латоиф. Носир Муҳаммадӣ Муҳаммад Қод. Қ.1. – Қоҳира: Дор-ул-қутуб, 1427/2006.- 490 с.
5. Саолибии Нишопурӣ, Абӯмансур. Симор-ул-қулуб фи-л-музоф ва-л-мансуб. Порсигардон Ризо Анзобинажод. –Маишад: Доишигоҳи Фирдавсӣ, 1376. – 668 с.
6. Абдулмалик ибн Муҳаммад ибн Исмоил ас-Саъолибӣ. Хос-ул-хос. Таҳқиқ Маъмун ибн Муҳйиддин ал-Қинон. Қ.1. - Беёрт, 1414. – 309 с.
7. Зоҳидов Н. Абӯмансур Саолибии Нишопурӣ. Ғураи ус-сияр. (Таҳқиқ, таҳияи матн ва таълиқот) - Душанбе: Бухоро, 2014. – 444 с.
8. Анзобинажод Ризо. Дурахионтар аз фирузаҳои Нишопур./Китоби моҳи адабиёт ва фалсафа. Техрон, урдубиҳишт, 1378, шумораи 19. –С.12-15.
9. Зоҳиди Н. Вопросы арабо-иранского литературного синтеза в первые века ислама. - Худжанд: Ношир, 2017. -312 с.
10. Брокелман, Карл. Таърих ал-адаб ал-арабӣ. Қ.5. Тарҷума Абдулҳалим ан-Наҷҷор. Ат-табъ ар-робийа. Дор ул-маориф би Миср, било таърих.-498 с.
11. Зоҳидов Н. Насри арабизабони адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII-IX. - Хуҷанд: Нури маърифат, 2004. –402 с.
12. Иностранцев К.А. Сасанидские этюды. -СПб., 1909. –140 с.
13. Ҳамробоев Н.А. Ҳаракати тарҷума дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои VII-X). – Хуҷанд: Меъроҷ, 2016. -308 с.

Reference Literature:

1. Amonov A. Saolib Nishopuri and his Literary Legacy. – Khujand, 2011. – 96 pp.
2. Saolib's Praise and Reprimand. Translated by Muhammad ibni Abubakr ibni Ali Sovi. Edited by Orif Ahmad Zoghul. – Tehran: School Legacy, 1385hijra. – 480 pp.
3. Abdulmalik ibn Muhammad ibn Ismoil Abumansur as-Saolib. Al-Kabikh's Praise and ul-Hasan's Reproof. Nabil Abdurrahmon Khayovi. – Beirut/Lebanon: Geological Tree of al-Arkam ibn Abilarkam (b.t). – 68 pp.
4. Abimansur Abdulmalik ibn Ismoil as-Saolib. Resourcefulness and Witticism. Nosir Muhammadi Muhammad Jod. P.1. – Kohira: The Tree of Knowledge, 1427/2006. – 490 pp.
5. Saolib Nishopuri, Abumansur. The Outcome Associated with Water Space. Porsigardon Rizo Anzobinazhod. – Mashhad: Firdaws University, 1376hijra. – 668 pp.

6. *Abdulmalik ibn Muhammad ibn Ismoil as-Saolib. The Best Ones. Takhik Mamun ibn Muhiyidin al-Chinon. P.1. – Beirut, 1414hijra. – 390 pp.*
7. *Zokhidov N. Abdumansur Saolib Nishopuri. The Best Traits of Man. (Research, text corrections and instructions). – Dushanbe: Bukhara, 2014. – 444 pp.*
8. *Anzobinazhod Rizo. Nishopuri’s Turquoise Surpassing in Brilliance.// Literary-Philosophical Monthly. – Tehran: Army Paradise, 1378hijra, # 19. – pp. 12 – 15.*
9. *Zokhidi N. The Issues of Arabic-Iranian Literary Synthesis in the first Centuries of Islam. – Khujand: Editor, 2017. – 312 pp.*
10. *Brockelman, Karl. The History of Arabic Literature. V.5. Translated by Abdulhalim an-Hajjor. In Charge of Gifts. The Tree of Urban Education: The Newest History. – 498 pp.*
11. *Zokhidov N. Persian-Tajik Prose of the VIII-th – the IX-th Centuries Written in Arabic. – Khujand: Light of Enlightenment, 2004. – 402 pp.*
12. *Inostrantsev K.A. Sasanidian Sketches. – SPb, 1909. – 140 pp.*
13. *Hamroboev N.A. Borrowed Signs in the Literature. Translated into Persian-Tajik (the VII-th – the X-th Centuries). – Khujand: Ascension, 2016. – 308 pp.*